

Helmonds

HEEM

Kwartaalblad
Heemkundekring
Helmont

zomer 2014
€ 2,95

25

*Helmonds kindercircus Jacona
Soko fähre in Helmond
Drossaard D.P. Canisius*

Colofon

Dit is een uitgave van Heemkundekring Helmont.
Gesticht op 24 mei 1948.

BESTUUR

voorzitter

C. Verhofstadt, Sperwerstraat 6, 5702 PJ Helmont
tel.: 0492 - 537094

e-mail: c.verhofstadt@heemkundekringhelmont.nl

secretaris

W. van Lieshout, Stationsplein 39, 5701 PE Helmont
tel.: 0492 - 534857

e-mail: w.lieshout@heemkundekringhelmont.nl

penningmeester

F. 't Sas, Beethovenlaan 49, 5707 PS Helmont
tel. 0492 - 520945

e-mail: f.tsas@heemkundekringhelmont.nl

bestuurslid
G. van Liempt, van Weerden Poelmanstraat 14,
5703 CS Helmont, tel. 0492 - 554233

e-mail: g.liempt@heemkundekringhelmont.nl

bestuurslid

Vacature

LIDMAATSCHAP

Kringlidmaatschap incl. abonnement € 25,-
Rekening Rabobank **NL10RABO0123855004** of
ING nr. **NL29INGB 0002641099** t.n.v.
Heemkundekring Helmont

INLICHTINGEN

e-mail: info@heemkundekringhelmont.nl

e-mail Het Baken: baken@heemkundekringhelmont.nl

PUBLIC RELATIONS

G. van Liempt, tel. 0492 - 554233

e-mail: pr@heemkundekringhelmont.nl

WEBSITE

www.heemkundekringhelmont.nl

REDACTIE

Hans Vogels, Martin Geerts, Berry Wijnen,
Kelly Geerts, Marinus van den Elsen

e-mail: redactie@heemkundekringhelmont.nl

Vormgeving/lay-out: Marinus van den Elsen

Druk: Drukkerij Van Stiphout

Foto's gemaakt door/met dank aan:

Archeologische dienst Helmont, Berry van Balkom,
Jos Leenen, Paul Smits, Ruud Wildekamp, Jaap
Woortman, RHCE, Sjaak de Waal, J.H.C. Hegeman,
Hans Vogels, Marinus van den Elsen.

Omslag voorzijde: Promotiekaart van kindercircus
Jacona. Vlnr: Sabine Verhees, Danny Swinkels,
Paul Smits, Leon Thielen, Ferous Mousen, Joyce Vriens,
Angela Vriens, Judith Hendriks
(collectie Marinus van den Elsen).

Omslag achterzijde: Deel van het tegeltableau dat
zich bevindt in het winkelpand van De Gruyter in de
Veestraat. Gemaakt bij plateelbakkerij 'Zuid-Holland'
in Gouda. Met taferelen die betrekking hebben op de
landbouw, de handel en de vier seizoenen.
(foto Marinus van den Elsen).

Inhoud

3 Van de redactie

4 Van het bestuur

5 Korte berichten

6 Agenda

7 Korte berichten

12 Boekbespreking

14 Helmonds
kindercircus
Jacona

18 Soko fähre
in Helmond

24 Drossaard
D.P. Canisius

32 Korte berichten

35 Begunstigers

Van de redactie

Daniël Pieter Canisius behoort tot de protestante magistraten die in Helmond ten gevolge van politieke gebeurtenissen werden benoemd. In 1660 werd de *Politieke Reformatie van de Meierij van 's-Hertogenbosch* afgekondigd. Katholieken mochten vanaf toen geen openbare ambten meer bekleden. Canisius werd in 1765, op de jeugdige leeftijd van 26 jaar, tot drost van Helmond aangesteld. Dat hij tot een uit Goes afkomstige vermogende en elite familie behoorde, zal stellig tot zijn benoeming hebben bijgedragen. De drossaard werd echter wegens strafbare handelingen, incest en in zijn ambt gepleegde *malversatiën* in hechtenis genomen. Daarom is hij de annalen in gegaan als de grootste vuilnik van Helmond.

Verwerpelijk was ook de vordering, in 1943, van het Sint Josephuis van de Broeders van Maastricht aan de Molenstraat. De kloosterlingen hadden op 8 november van dat jaar bericht ontvangen dat het gebouw diezelfde maand ontruimd moest zijn. Het werd toegewezen aan het *Sonderkommando der Luftwaffe Fähre*. In loods van de firma's Clerx, Swinkels, De Wit en Van Vlissingen, lagen materialen opgeslagen ten behoeve van de aanleg, uitbreiding en onderhoud van regionale vliegvelden. In het klooster werd voortaan de administratieve verwerking voor dit logistieke centrum gevoerd. In september 1944 vertrok het *Hauptlager* naar Wezel. Hiermee kwam een eind aan de bezetting van het broedershuis.

Een stuk vrolijker is het verhaal over Jeugdvariété Jacona, het Helmondse gezelschap dat binnenkort 60 jaar bestaat. Het jeugdcircus werd opgericht door Paul Smits en heeft talrijke hoogtepunten op haar palmares staan. Een werkelijke climax vormde een voorstelling voor Unicef, de kinderrechtenorganisatie van de Verenigde Naties. Samen met ambassadeur Danny Kaye, schitterden ze op een groot kindergala. Jacona bereikte meer toppunten. Het vrolijke gezelschap is dan ook zowel in het binnen- als het buitenland vermaard.

Vermaard was ook de legendarische Jan den Bok (Jan Willem van Bokhoven). Om de vele stroperijen in te dammen, werd hij in 1852 benoemd als gemeentelijk veldwachter. Met de aanstelling van Jan, die zelf een gewiekste stroper was, dachten de hoge heren dit probleem op te lossen. Zoals je dieven met dieven vangt, dacht men ook stroppers met stroppers te kunnen grijpen. Dat die theorie niet klopt, ondervonden de Helmondse bestuurders.

Ons volgend kwartaalblad verschijnt op 1-10-2014. Kopij kunt u tot 1 augustus inzenden aan redactie@heemkundekringhelmont.nl De redactie is niet aansprakelijk voor de inhoud van geplaatste artikelen en behoudt zich het recht voor stukken in te korten of aan te passen.

Van het bestuur

Voor u ligt de vijftiende editie van ons magazine Helmonds Heem. Dit is een welgemeende felicitatie waard. Het bestuur dankt de redactieleden voor hun inspanning om van dit blad een succes te maken. Hun welslagen kunnen we concluderen uit de vele positieve reacties die wij regelmatig mogen ontvangen.

Onze huisvesting blijft precair maar verbetering is mogelijk aanstaande. Enige aangeboden locaties zijn bezichtigd en op functionaliteit beoordeeld. Zodra er meer duidelijkheid is, zullen wij u nader informeren.

Rechtgezet

Bij het artikel over Marinus Dillen, in editie 24 van Helmonds Heem, wordt bij de illustraties op pagina 16 en 17 abusievelijk het Gemeentemuseum als

Onze Heemkamer(s)

Elke donderdag bent u welkom in een van onze Heemkamers. 's Morgens van 10.00 tot 12.00 uur in het stadshobbycentrum 'Het Bakken', Pastoor van Leeuwenstraat 23, 5701 JS Helmond, waar wij u graag behulpzaam zijn bij het uitzoeken van uw stamboom. 's Middags in het Con Brio gebouw, Braakse Bosdijk 2a, 5703 HZ Helmond. Van 14.00 tot 16.00 uur kunt u hier onze collecties en boekenbestand kosteloos raadplegen. Altijd staat gezelligheid en kennisverrijking voorop.

Het bemensen van de diverse werkgroepen heeft onze aandacht. Enthousiasme is er in overvloed, maar de leeftijd van actieve leden stijgt waardoor onderbezetting dreigt. Om dit te voorkomen maken we nu gebruik van stagiaires in het kader van hun maatschappelijke stage.

Het programma *lezingen en excursies* voorziet in een behoefte, dat blijkt uit de gunstige reacties van de deelnemers. Door een variëteit aan thema's draagt de verantwoordelijke werkgroep daar royaal aan bij.

Het bestuur wenst u een goede zomer en een prettige vakantie toe.

rechthebbende vermeld. De betreffende werken bevinden zich echter in particuliere collecties.

Dank voor uw giften en donaties

Met enige regelmaat ontvangen wij giften en donaties. Al deze schenkingen, groot of klein, worden door ons bijzonder gewaardeerd. Door de veelheid is het vaak niet mogelijk iedereen persoonlijk te bedanken. *Daarom zeggen wij langs deze weg hartelijk dank aan allen die Heemkundekring Helmont een warm hart toedragen.*

Een gemiste kans

De gebouwen van het voormalig gemeentelijk gasbedrijf, hoek Havenweg en Kanaaldijk NO, werden medio 1969 afgebroken om plaats te maken voor nieuwbouw van het energiebedrijf Obragas. Recentelijk werd ook dit gebouw, na 37 jaar in gebruik te zijn geweest, gesloopt. Tijdens de sanering van het terrein zijn funderingen aangetroffen van een eerder gebouw dat mogelijk was georiënteerd op de vroegere stadsgracht. Op de kaart van Jacob van Deventer uit omstreeks 1540 staat hier geen bebouwing aangegeven. Dit betekent dat het gebouw uit latere tijd zal dateren. De stadskart van omstreeks 1830 toont op het onderhavige terrein een gebouw waartoe de aangetroffen resten mogelijk behoorden.

Heemkundekring Helmont heeft bij het Archeologisch Centrum melding gemaakt van deze toevalsvondst. Het gebied staat echter niet op de gemeentelijke kaart met archeologisch waardevolle gebieden. Daarnaast was het, door de

Kaartje van Helmond anno 1830 (Archeologische dienst Helmond)

strikte saneringsvoorschriften, niet mogelijk om tijdens de uitvoering van het werk archeologische waarnemingen te doen. Het type baksteen, de steenformaten en de samenstelling van de mortel is niet onderzocht, daarom kan er geen nadere datering van het gebouw worden gegeven. De stadsarcheoloog heeft de vindplaats nog wel in ogenchouw genomen, maar deze was helaas al bedekt met een dikke zandplaat. Dit valt te betreuren. Schouwing had essentiële informatie kunnen verschaffen over de ontwikkeling en bewoning van het bewuste gebied. Een gemiste kans!

De aangetroffen fundering die ongeveer was georiënteerd op de vroegere stadsgracht. (Foto Berry van Balkom)

AGENDA U ontvangt voor de lezingen en excursies géén afzonderlijke uitnodigingen. Noteer daarom onderstaande data in uw agenda of op uw kalender. Suggesties voor lezingen en excursies blijven van harte welkom.

Donderdag 18 september
J. A. Raymakers & Co B.V. Gemert

Er zijn maar weinig bedrijven die zo trots kunnen zijn op hun historie als de Koninklijke Textiel fabriek Raymakers & Co. De onderneming, die onderdeel vormt van het Nederlandse textielerfgoed, heeft een ervaring die terug gaat tot 1773. Sinds die tijd is er veel kennis opgedaan in het spinnen en verven van garens en het weven van textiel.

De titel Koninklijk in de naam is een blijk van verdienste die in 1951 werd toegekend. Deze onderscheiding wordt enkel verleend aan befaamde bedrijven die producten vervaardigen van hoge kwaliteit. Dat geldt zeker voor Raymakers die zich in de laatste decennia heeft toegeleigd op de ontwikkeling, productie en marketing van velours.

De kwaliteit hiervan is over de hele wereld bekend. Ten gevolge wordt Raymakers mondiaal gerespecteerd als marktleider en meest innovatieve fabrikant van velourstof, die wereldwijd wordt gedistribueerd.

Inschrijving t/m 4 september via Gerry van Liempt: telefonisch 0492-554233

of g.liempt@heemkundekringhelmont.nl
Maximaal 40 personen.

Vertrek 12:30 uur vanaf Con Brio of rechtstreeks.

Aanvang 14:00 uur. Géén eigen bijdrage.

De rondleiding wordt gegeven op het adres: Oost-Om 45, 5422 VX Gemert.

Donderdag 16 oktober
 Excursie naar “**Valkerij- en Sigarenmuseum Valkenswaard**”.

Het Valkerijmuseum toont de valkerij van circa 1650 tot 1850, toen koningen en adel hun gasten vermaakten met het vederspel. In het museum is alles te zien uit deze vervlogen tijd. Hoe de mensen leefden, wat hen aantrok in de valkenvangst en hoe zij de vogels traiden. Ervaar de fascinatie hoe monarchen, met hun valk op de hand, rondliepen aan de Europese hoven. Beleef die geschiedenis opnieuw, maar maak ook kennis met de moderne valkenier.

Het Sigarenmuseum geeft een beeld van de evolutie in de sigarenmakerij. In Valkenswaard waren voorheen veel sigarenfabriekjes gevestigd. De grootste daarvan kregen internationale allure. De geur van de sigaar is uit Valkenswaard verdwenen, maar niet uit het museum. Daar kun je hem nog opsnuiven en zien hoe de sigarenmakers hun vak beoefenden.

Gereedschappen, werktuigen, machines en attributen, kortom alles wat met deze industrie te maken heeft is er te zien. En met een beetje geluk tref je er een echte sigarenmaker aan.

Inschrijving t/m 2 oktober via Gerry van Liempt: telefonisch 0492-554233

of g.liempt@heemkundekringhelmont.nl

Vertrek 13:00 uur vanaf Con Brio of rechtstreeks.

Aanvang 14:00 uur. Eigen bijdrage 3 euro.

Het museum is gevestigd aan de Oranje Nassaustraat 8b, 5554 AG Valkenswaard. Het is vrij lastig (betaald) te parkeren in de omgeving van het museum.

RECENSIE

Gemeentemuseum Helmond

Prima om het Helmondse Gemeentemuseum door middel van een excursie te promoten. Lekker dichtbij, een prachtige (historische) collectie en als toetje een uitgebreide expositie over het werk van de fameuze Fiep Westendorp. Een aantal leden van Heemkundekring Helmont hadden dit goed ingeschat en gaven op 17 april acte de presence.

Het museum bestaat uit twee gebouwen en de collectie uit ruim 5000 inventarisnummers. Ze zijn deels te zien in het oude kasteel en deels in de moderne Boscotondohal. De inventaris beslaat schilderijen, sculpturen, foto's en prenten. Daarnaast zijn objecten te zien die zijn gerelateerd aan de geschiedenis van Helmond en aan het oude kasteel en zijn voormalige bewoners. De datering van deze inventaris loopt uiteen van de vroege prehistorie tot de moderne tijd. Het is deze collectie waar de interesse van de bezoekers naar uit ging.

Donderdag 18 november

Lezing door de heer Henk Giebels:
 “**De Nederlandse Geschiedenis van New York**”.

Nadere informatie volgt.

Donderdag 16 december

“**Kerstviering voor leden van Heemkundekring Helmont**”.

Nadere informatie volgt.

Daarom is het jammer dat enkel een schilderijtentoonstelling werd bezocht met als thema *Mens en werk*. Op zichzelf een fraaie expositie, maar de rondleiding voldeed overwegend niet aan de verwachting van het heemkundige gezelschap.

Intrigerend was wel de expositie over het leven en werk van Fiep Westendorp, de vermaarde uit Zaltbommel afkomstige tekenares die in 2004 overleed. Zij werd beroemd door haar illustraties van kinderboeken, maar vooral door haar tekeningen van Jip en Janneke, het kinderverhaal dat werd geschreven door Annie M.G. Schmidt. Zowel in het museum als in de Ameidestraat is een tijdelijke pop-up-store ingericht die bij de tentoonstelling aansluit. Er zijn allerlei attributen verkrijgbaar die van Westendorps illustraties zijn voorzien. Van knuffels tot speelgoed met daarop de getekende helden die tot haar vrolijke wereld behoorden.

RECENSIE

Verwerkt verleden

Het onderwerp van de lezing van 18 maart suggereert dat de Helmondse historie volledig is geanalyseerd en verwerkt. Dat is niet helemaal waar, wel werden er op tal van plaatsen opgravingen uitgevoerd. Hierbij zijn interessante archeologische plekken ontdekt en velerlei objecten verzameld. Omdat het de vroegste geschiedenis van Helmond betreft, was het de verwachting dat er voor deze voordracht veel animo zou zijn. Dat viel een beetje tegen. De vijfendertig bezoekers die wel interesse toonden, werden door stadsarcheoloog Theo de Jong aangenaam onderhouden.

Veel sporen en vondsten vertellen verhalen, waarmee nog onbeschreven bladzijden uit de Helmondse geschiedenis kunnen worden ingevuld. Met grondboringen en veldverkenningen is aangetoond, dat er vanaf de prehistorie mensen leven op Helmonds grondgebied. Er zijn resten van nederzettingen uit de steentijd, bronstijd en ijzertijd ontdekt langs beken en hoge zandruggen. Cruciale vindplaatsen zijn ook gebieden in het centrum, rond het Oude Huys en de Oude Toren. Hier werden oude gebruiksvoorwerpen en funderingen blootgelegd. Sailant is een gevonden menselijke schedel met een opening die middels een operatie moet zijn aangebracht, mogelijk om boze geesten te laten ontsnappen. Opvallend is ook het skelet van een paard dat bij de vleeshouwerij in de Kerkstraat werd gevonden. Het werd met een hakbijl om het leven gebracht. Zo'n werktuig werd

ook aangetroffen in de monding van de Aa. Het is circa 3500 jaar oud en gevormd uit een hertshoorn.

Op locatie van het voormalige gebouw De Valck aan de Markt werd een stenen kannetje uit de zestiende eeuw ontdekt. Het was gevuld met 167 munten uit de periode 1488 tot 1619. Frappant is de vondst van een pot gevuld met keverschildjes. Biologen konden hiermee relevante informatie verschaffen over het vindgebied. De pantsers van mestkevers gaven inzicht over de eertijds gebezigde veestapel. Door schildjes te matchen met die van soorten uit hun nageslacht, werd inzicht verkregen over leefmilieu, flora en klimaat.

In het Gemeentemuseum is een collectie van de oude gebruiksvoorwerpen bijeengebracht. Curieus is een schaakstuk uit de negende eeuw. Het betreft een paard dat werd vervaardigd uit de slagtang van een narwal. Alle belangrijke gebieden zijn inmiddels gelokaliseerd. Daarmee is het verleden niet geheel verwerkt. Ongewijfeld zal de Helmondse bodem in de toekomst nog veel waardevolle informatie prijsgeven.

Vesperaledag 27 september 2014 in Helmond

door Jos Leenen,
dirigent Sint Jozefkoor

Sint Jozefkoor negentig jaar jong

Ze zijn al negentig jaar actief in de binnenstad van Helmond. Niet echt aan de weg timmerend, maar dat past ook wel bij hen. Ze geven geen concerten, ze treden niet op. Ze noemen het niet eens een uitvoering. En met applaus moet je bij hen niet komen aanzetten. Ze zingen gewoon elke zondag om half tien in de St. Jozefkerk. Niet meer, maar ook niet minder dan een kerkkoor voelen ze zich. Voorwaar een prestatie om negentig jaar onafgebroken je dienend op te stellen en al zingend schakel te zijn tussen een zingende priester en het meezingende volk. "Wij zingen geheel pro Deo," zegt Jos Leenen, die volgend jaar al weer vijfentwintig jaar dirigent is. "En dat bedoelen we letterlijk. Gregoriaans zingen is eredienst, ter ere van God. Niks gezapigs, niks hoogdravends, zeker niks ouderwets. Elke week weer zingen we, omdat we het niet laten kunnen." Het koor heeft alle modegrillen overleefd en zingt met haar 20 leden enthousiaster dan ooit.

Theo Driessen Instituut

Omdat elke zondag zijn eigen gezangen heeft, dient er ook elke zaterdagavond

gerepeteerd te worden in het Theo Driessen Instituut, de thuisbasis van het koor. "De meeste mensen schrikken van de zaterdagavond als repetitiemoment, maar dat valt reuze mee. Om half zeven beginnen we en om half acht gaan we even naar de bar en gedragen we ons wat minder serieus. Zo hebben we zaterdag overdag om te klussen en de avond voor eventuele andere bezigheden." Het Theo Driessen Instituut, schitterend gelegen aan het Zangershof, heeft een alom geroemde zaal met een geweldige akoestiek. Behalve thuishaven voor verschillende muziekgezelschappen, worden er al jaren concerten gegeven van internationale allure.

Vesperale van Margriet van Cortenbach

In het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven ligt, veilig opgeborgen, een uniek Helmonds boek, het Vesperale van Margriet van Cortenbach. Het was even te zien in het Gemeentemuseum van Helmond van 2 tot 10 oktober 2010, bij gelegenheid van de opening van de nieuwe Bibliotheek Helmond.

Dit rijk versierde handschrift met teksten voor de vespers en complete ten omstreeks 1536 vervaardigd en is gebruikt door Anna van Campen, zuster in het klooster van Onze-Lieve-Vrouw in de Hage.

In 1543 werd het klooster, dat net buiten de omwalling van Helmond lag, door de stad zelf in brand gestoken, nadat de zusters in veiligheid waren gebracht in het klooster Sint-Annenborch in Rosmalen en voordat de plunderende Gelderse troepen arriveerden. Kostbare handschriften werden meegenomen naar het nieuwe klooster. Margriet van Cortenbach, geboren in 1530, was een buitenechtelijke dochter van Joost van Cortenbach, Heer van Helmond. In 1553 ging ze naar het klooster Soeterbeeck in Nuenen en overleed daar in 1599. Joanna van Cortenbach, dochter van Heer Jan IV van Cortenbach en net als Anna van Campen zuster in het klooster in de Hage en later in Rosmalen, heeft misschien het handschrift geschonken aan haar nicht Margriet van Cortenbach, bij haar intrede in het klooster. Tot de jaren zestig/zeventig van de 19de eeuw bleef het handschrift in Soeterbeeck, tot het in privébezit kwam en van daaruit werd doorverkocht aan een museum, waarna het bij een antiquair in Nijmegen terecht

kwam. Daar kocht in 1930 de Gemeente Helmond het handschrift.

Margriet van Cortenbach had haar eigen boek voor de vespers en complete ten. Het betreft een rijk versierd handschrift met drie perkamenten bladen. Wat het voor Helmond zo bijzonder maakt, zijn de door haarzelf toegevoegde persoonlijke notities en geboorte- en sterfdata van familieleden.

Het handschrift bevat bovendien twee hymnen die door Petrus Mans zijn gecomponeerd. Hij was rector van het klooster van Onze-Lieve-Vrouw in de Hage van 1514 tot 1543. Pangemus cantu (130a) en Nunc et terra (132a) kunnen met recht Helmondse gezangen worden genoemd.

Vesperaledag

Ter gelegenheid van het 90-jarig bestaan van het Sint Jozefkoor organiseert het koor een studiedag in het Theo Driessen Instituut op zaterdag 27 september. Onderwerp is het Vesperale van Margriet van Cortenbach. Naast het zingen uit het boek zal ook de historie worden belicht. Deelname is m.n. geschikt voor zangers die vertrouwd zijn met gregoriaans, maar ook andere zangers en belangstellenden voor handschriften en de historie van Helmond kunnen deelnemen. Het Vesperale zal te zien zijn d.m.v. een digitale presentatie. De deelnemers kunnen beschikken over enkele gezangen die uit het boek zijn overgenomen, naast nieuw uitgeschreven versies met vertaling. Zeer zeker zullen na zoveel jaren de twee hymnen gaan klinken, die Petrus Mans heeft gemaakt. Een bijzonder project waarbij een stukje heel oud Helmond weer tot leven wordt gewekt.

Het Sint Jozefkoor is met toestemming van het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven bezig om een aantal facsimile-uitgaven van het Vesperale te maken o.a. voor de koorleden zelf. Natuurlijk dient de stad Helmond zelf een exemplaar te ontvangen. Vandaar dat het koor het eerste exemplaar aan de burgemeester van Helmond aan zal bieden tijdens de Vesperaledag op 27 september in het Theo Driessen Instituut. Het koor heeft plannen om een CD op te nemen met gezangen uit het Vesperale. Het zou mooi zijn om het Vesperale nog eens tentoon te stellen samen met andere Helmondse handschriften uit die periode. En dan hoeft het niet te blijven bij het vertonen van één enkel blad van het boek, maar zou de inhoud letterlijk vertoënd

kunnen worden door het Sint Jozefkoor, live, dan wel op CD. Wat koop je per slot van rekening voor bladmuziek als die ook niet tot klinken komt?

Op dit moment is er al wetenschappelijk onderzoek gedaan naar het Vesperale van Margriet en twee andere vespérales van het klooster van Onze-Lieve-Vrouw in de Hage (zie hiervoor: *Bernardien van den Berg. Een eigen boek voor de vespers. Drie vespérales als uitgangspunt voor onderzoek naar boekproductie en boekgebruik in het regularissenklooster Onze-Lieve-Vrouw in de Hage te Helmond 1462-1543. Gepubliceerd in Millennium, tijdschrift voor middeleeuwse studies, zesentwintigste jaargang 2021 nummer 1-2*). Hopelijk zal binnen niet al te lange tijd een uitgebreide publicatie verschijnen over meerdere handschriften van dit klooster. Zo zal een leemte in de Helmondse geschiedschrijving opgevuld gaan worden.

Aanleiding voor het onderzoek de aandacht brengen van het Vesperale van Margriet mag dan wel het 90-jarig bestaan van het Sint Jozefkoor zijn, duidelijk is, dat dit alles het belang van het koor overstijgt. Ja zelfs de stad Helmond overstijgt en gerekend kan worden op landelijke belangstelling. Het initiatief past geheel in de geest van Theo Driessen, dé dirigent van het Sint Jozefkoor, cultuurdrager, cultuurbrenger bij uitstek en ereburger van de stad Helmond.

Meer informatie over de Vesperaledag ontvangt u door een e-mail te sturen naar sintjosefkoorhelmond@upcmail.nl

Boekbespreking

Uitgeverij Optima,
Heemkundekring Helmont

- **Op de rails, Trein en tram in Helmond.**
- **Onderwijs in Helmond, Strengmeesters en brave leerlingen.**
- **Kunst en Cultuur, Geen culturele hoofdstad, wel een culturele hoofdrol.**

Het historische magazine 'Het leven in Helmond' is een initiatief van uitgeverij Optima en wordt in nauwe samenwerking met Heemkundekring Helmont uitgebracht.

De zesde uitgave is gericht op het vervoer per spoor. Aan het begin van de twintigste eeuw speelde Helmond op tramweggebied een grote rol. Vanaf 1883 liep er een stoomtram van en naar Den Bosch. Enkele jaren later kwamen daar nog verbindingen met Eindhoven en Asten bij. Helmond vormde een regionaal tramknooppunt. Vanaf de jaren dertig werd gaandeweg de autobus geïntroduceerd, tengevolge daarvan werd in 1937 het vervoer per tram gestaakt.

Met de trein was het minder gesteld. Het was altijd behelpen met een klein stationnetje. In het magazine wordt omgezien naar de opkomst van het (goederen) vervoer per trein, de perikelen rond de spoorzone, de bouw van een nieuw station en het ontstaan van maar liefst drie voorstadhaltes. Ook is er aandacht voor aardige voorvallen en anekdotes.

De zevende editie is geheel gewijd aan de educatieve vorming in Helmond.

Er wordt met name teruggezien naar de start van het katholieke onderwijs. Dat gebeurde in het jaar 1838 toen vijf nonnen van de congregatie Zusters van Liefde een school begonnen voor meisjes uit de volksklasse, maar er fungeerde vanaf 1801 ook al een gemengde basisschool. Ook het onderricht na het lager onderwijs wordt belicht. Zoals de stichting van de Latijnse school, de ambachtsschool, de MULO, de MMS en hogeschool de Kempel. En als u wilt weten hoe het de vermaledijde *Koi Skool* verliep, dan moet u het blad beslist lezen.

De achtste aflevering is onder de titel 'Geen culturele hoofdstad, wel een culturele hoofdrol' gewijd aan het thema kunst en cultuur. Helmond heeft een rijk cultureel leven. Daaronder vallen allerlei uitingen op het gebied van muziek, film, toneel en kunst. Naast het Gemeentemuseum, de Cacaofabriek en het Theo Driessen-Instituut, is het magazine gewijd aan enkele Helmondse kunstschilders zoals Sjef van Schaijk, Marinus Dillen en Bert Loerakker, maar is er ook uitgebreide aandacht voor de beeldhouwers Jos Reniers en Harrie Scheepers.

Daarnaast wordt het bewogen leven van componist Matthijs Vermeulen belicht en bevat de uitgave artikelen over de toneelgroep St. Genesisus en het majestueuze Robustelly-orgel van de Sint Lambertuskerk. Voor de vrolijke noot zorgt het jeugdvariété Jacona, zoals ze dat overigens al zestig jaar doen. Het blad dat kleurrijk is geïllustreerd, werd op 4 juli in het bijzijn van alle betrokkenen, gepresenteerd in het atelier van Jos Reniers.

De magazines zijn voor € 4,95 per stuk verkrijgbaar bij de boekhandel en supermarkten en natuurlijk bij Heemkundekring Helmont.

Jos Reniers in zijn atelier.

Gemeente Helmond

Station Helmond 1866-2014

Op donderdag 5 juni vond de officiële opening plaats van de vernieuwde spoorzone. Ter gelegenheid hiervan werd door de Gemeente Helmond een boek gepresenteerd waarin bouwfoto's zijn opgenomen van fotografe Chantal van den Berg. Zij heeft de verbouwing van de spoorzone gevolgd en de werkzaamheden en bouwvakkers op beeld vastgelegd. Naast de talrijke illustraties bevat het boek historische vertellingen over het station, samengesteld door Wim Daniëls. De oudere foto's zijn afkomstig van het Regionaal Historisch Centrum, het Industrieel Atrium en enkele websites.

Om de betekenis van het nieuwe station te benadrukken is circa 150 jaar spoor in Helmond in beeld gebracht. Het aanvankelijk statige station heeft er ruim 100 jaar gestaan. Daarna kwam een onmogelijk gebouw dat op geen enkele sympathie van de Helmonders kon rekenen. Nu staat er een modern speels gebouw met een totaal nieuwe entourage.

Het boek is te koop in de Helmondse boekhandels.

ISBN 978-94-91050-00-8: Prijs: € 7,50

Hooggeëerd publiek...

Helmonds kindercircus Jacona bestaat zestig jaar

door Hans Vogels

Met een circus wordt een reizend gezelschap bedoeld dat met acrobaten, clowns en jongleurs optreedt in een grote tent. Dit is ook de intentie van het kindercircus Jacona, dat in Helmond al zestig jaar een begrip is. Jacona, dat staat voor *jeugd amateur circus ontspanning na arbeid*, beschikt echter niet over zo'n tent. Maar het kent wel optredende artiesten en reizen doet het ook, want het is zowel in het binnen- als buitenland vermaard. Het gezelschap, dat haar domicilie heeft in de Uilenburcht, staat onder leiding van Paul Smits die al vanaf de oprichting bij Jacona betrokken is.

Jeugdvariété Jacona werd ingegeven door Circus Renz (*Ras Echte Nederlandse Zwervers*). Paul Smits is altijd van het circus in het algemeen en van Renz in bijzonder gecharmeerd geweest. Onder zijn artiestennaam *Clown Paulo* trad hij er vele keren op. De kwalificatie *clown van het circus* is voor hem dan ook beslist een eretitel.

Inspiratiebron Renz startte in 1911 zeer bescheiden. Tegenwoordig is het een grote reizende stad. Met een keur aan artiesten trekt men langs steden en dorpen. In 1978 bereikte het circus een hoogtepunt. Toen namen de clowns Bassie en Adriaan enkele filmreeksen

op met Renz' piste als achtergrond. De leiding is heden ten dage in handen van de Helmondse families Steijvers en Olivier. Het winterverblijf bevindt zich ook in Helmond. Daarmee is het een heus Helmonds circus geworden. In 2002 ontving het een koninklijke onderscheiding. Circus Renz is het enige Nederlandse circus dat ooit zo'n decoratie ontving. Het motiveert enorm om dit specifieke volksvermaak in stand te houden.

Jeugdvariété

Op de avond van 19 september 1954 zag een nieuw Helmonds gezelschap het

levenslicht. Het was Jeugdcircus Jacona, dat werd herdoopt tot Jeugdvariété Jacona. De oprichter was Paul Smits, de clowneske artiest die als het ware in de piste is geboren. Als kleine jongen droomde hij al van het circus en was hij directeur in vaders slipjas. In de tuin stond zijn circustent: een veelkleurige compositie van zeil, lappen en dekens. Paul ontgroeide de kleine arena, maar zal die nooit vergeten.

Hij slaagde erin een éénwiel fietsje op de kop te tikken. Dagelijkse trainingen, letterlijk met vallen en opstaan, brachten de vaardigheid om het fietsje gracieus te berijden. Samen met een jeugdige koorddanser werd een circusprogrammaatje ontwikkeld. Omdat niemand zich met de leiding belastte, bemoeide vader Ties zich ermee en toen was Jacona spoedig een feit. Behalve een niet te stillen geestdrift, bezat het circus aanvankelijk niets. Om een pijpje schmink te kopen moesten de centjes meerdere keren worden omgedraaid. Een half jaar na de oprichting volgde het eerste optreden, maar helaas nog zonder muziek. Redder in de nood was opnieuw Pa Smits, hij voorzag erin met zijn privé-pick-up. Hij was het ook die contacten met de eerste opdrachtgevers wist te leggen.

Zo ontstond het jeugdcircus dat meestal in de buurt, maar later ook voor een breder publiek optrad. Jacona groeide uit tot een stabiele groep jeugdige artiesten. Jongens en meisjes van globaal acht tot zestien jaar, die samen voor spanning, spektakel en clownerie zorgen.

Jacona viel bij het publiek zeer in de smaak. Het aantal optredens groeide en de benodigde attributen groeiden gestaag

De bonte droom van het circus. Een clown is een komisch figuur die is voortgekomen uit het klassieke Romeinse theater. In de loop van de achttiende eeuw werd de clown populair in het circus. (Collectie Nederlands Zuivelbureau)

mee. Dat leverde logistieke problemen op, want de rekvisieten moesten per bakfiets naar de plaats van de voorstelling worden gebracht. De koorddansers, acrobaten en danseresjes volgden bescheiden per fiets.

Jarenlang heeft het kindercircus gefietst, toen kreeg het de beschikking over twee busjes, één voor het materieel en één voor de medewerkers. Later ging het spelerskorps op stap met een Helmondse busonderneming. Vanaf toen trad het jeugdvariété veelvuldig buiten de stad op. Vooralsnog voor bejaarden en gehandicapten, daarna in (openlucht)theaters en pistes van vermaarde circussen zoals Arena, Kinsbergen en Roberti.

Onderdak

Voordat Jacona zich definitief in de Uilenburcht vestigde heeft het een lange weg begaan. In het prille begin oefende het toen nog kleine gezelschap op het Hindepleintje, zomaar in de buitenlucht. Bij regen werd doorgewerkt onder het afdak van een naburig schoolgebouw. De eerste echte thuishaven was in een school aan de Hurksestraat. Ruimtegebrek voor het almaar toenemende gezelschap noopte regelmatig tot verhuizen. Successievelijk vond men onderdak in een sociëteit achter het Theo Driessen-Instituut, in de vroegere Paterskerk, een oude kleuterschool, een buurtboerderij en in een gebouw aan de Nachtegaallaan. Vaak moest de huisvesting worden aangepast, maar de gemeente stelde zich altijd coulant op.

Evenwichtskunst behoort tot de vaste acts van het jeugdvariété Jacona. Ondanks de capriolen zijn er nooit zware blessures voorgevallen. (Collectie Paul Smits)

Jacona promotiekaart uit begin jaren zeventig. (Collectie Marinus van den Elsen)

Nog steeds beschikt Jacona niet over een circustent, maar dat is ook niet de bedoeling. Wel is een definitief onderdak gevonden. Dat was ook hard nodig, want het gezelschap bestaat momenteel uit ruim 30 artiesten, tal van leerlingen en meerdere hulpkrachten. In de Uilenburcht staat een piste ter beschikking waarin wordt getraind en (kinder)voorstellingen worden gegeven. Maar het hooggeëerd publiek geniet op locatie van de echte circusacts. Ondanks de capriolen zijn daarbij nog nooit zware blessures voorgevallen.

Succesvol

Tegenwoordig treedt het gezelschap, met een programma van twee volle uren, zo'n zestig keer per jaar op. Ze maken nu ook hun opwachting bij jeugdfestiviteiten, bedrijfsfeesten en jubilea.

Een waarlijk hoogtepunt was een voorstelling voor Unicef, de kinderrechtenorganisatie van de Verenigde Naties. Samen met ambassadeur Danny Kaye

schitterden ze in 1979 op een groot kindergala. Spectaculair waren de gastoptredens in verscheidene tv-programma's zoals: Discocircus, de Marco Bakker Show en Wedden Dat. Maar ze presenteerden zich ook in programma's van Ivo Niehe en André van Duin. Zelfs in de telefoonklapper van Joop van den Ende staat het Helmondse gezelschap genoteerd. Ze amuseerden de kinderen van het personeel en de artiesten die op de loonlijst van de theatermaker staan.

Ze namen videoclipps op met de Star Sisters, Frank Ashton en Mariska van Kolk en ze werkten mee aan het tv-programma 100 jaar Carré, samen met tv- en filmartiesten en in het bijzijn van Koningin Beatrix en Prins Claus. Het laatste programma waarin ze te zien waren, was Love Letters van Linda de Mol. Bijzonder was een gastrol in een film van Ernst en Bobbie en de rest, een kinderserie die in 2002 werd bekroond met een *Gouden Stuiver*.

Feldpostnummer 104683 Soko fähre in Helmond

door Ruud Wildekamp en Jaap Woortman

Voor deze eenheid van de Luftwaffe, de Duitse luchtmacht, verstrekke, eind november 1943, de Ortskommandantur I/871 (regionaalcommando) Eindhoven een vorderingsopdracht aan de burgemeester van Helmond. De vordering betrof het pand Molenstraat 160, het Sint Josephhuis van de Broeders van Maastricht. Voordien hadden de broeders van de Nebenstelle (nevenvestiging) Helmond van de Ortskommandant Eindhoven op 8 november al het bericht ontvangen dat het huis voor de 13^e van die maand ontruimd diende te zijn. Protesten bij de Ortskommandant werden enkel beantwoord met “Der Krieg geht vor alles” (de oorlog gaat voor alles). Aan de hand van de R-verrichtingen (Rüstungsleistung)¹ kon worden afgeleid dat het klooster werd toegewezen aan een eenheid die het veldpostnummer (Feldpostnummer)² L04683 voerde. Dit nummer was toegewezen aan het Sonderkommando der Luftwaffe Fähre (Soko Fähre).

In januari van 1944 jaar vorderde de Bezirksbauleitung der Luftwaffe Brabant-Süd (regionale bouwleiding van de luchtmacht voor zuidelijk Brabant), via de Ortskommandant Eindhoven twee grote loodsen aan de Kanaaldijk 94 van de houthandels Felix Clerx en Jos. Swinkels voor de opslag van bouwmaterialen. Officieel heette dit het Baulager Helmond der Bezirksbauleitung der Luftwaffe ‘Brabant-Süd’. Hier lagen verschillende materialen opgeslagen ten behoeve van de

aanleg, uitbreiding en onderhoud van de vliegvelden bij Eindhoven en Volkel. Op de 11e juni van datzelfde jaar vorderde de Ortskommandant voor het Soko Fähre een opslagruimte van 1848 m² van de firma de Wit aan de Hoogeindschestraat 49. Op 25 juli werd de vordering ten behoeve van Soko Fähre uitgebreid met 600 m² opslagruimte aan de Groenewoud van de firma Van Vlissingen Katoen. Materialen opgeslagen in dit depot werden met binnenvaartschepen aangevoerd die door

Klooster Broeders van Maastricht Molenstraat 160 in Helmond

arbeiders van de gemeente werden gelost. De rekening voor deze werkzaamheden ging naar de staf op Molenstraat 160. Naar een bericht van de spionagegroep ‘Albrecht’ zouden in de magazijnen metalen profielen voor het (tijdelijk) herstel van opgeblazen of gebombardeerde bruggen zijn opgeslagen. In werkelijkheid lagen in dit Hauptlager (hoofdmagazijn) allerhande materialen, stalen pijpen, asbestplaatmateriaal, metalen profielen en mipolam kunststof plaatmateriaal en onderdelen benodigd voor de bouw en het onderhoud van de vaartuigen waarvoor het commando verantwoordelijk was. In het Sint Josephhuis aan de Molenstraat werd de administratieve verwerking voor dit logistieke centrum gevoerd door zowel mannelijk als vrouwelijk personeel. Dat de staf en de magazijnen van Soko Fähre van groot belang waren voor de Duitsers mag blijken uit het feit dat ze in februari 1944 voor de bescherming een stuk vierling 20mm luchtafweergeschut op het platte dak van de cacao-fabriek plaatsten. Om

de kanonniërs vrij schootsveld te geven werden in de omgeving een aantal bomen gekapt of van hun toppen ontdaan. Daarnaast stond, vanaf november 1943, ten behoeve van de staf een Junkers Ju 52 transportvliegtuig gereed op het vliegveld Eindhoven. In augustus 1944 was het geschut weer verdwenen.

Maar wat was Soko Fähre en wat maakte het zo belangrijk voor de Duitsers? Om deze vragen te beantwoorden moeten we teruggaan naar 16 juli 1940. Frankrijk was verslagen en het lag voor de hand dat Duitsland zijn aandacht zou richten op Groot-Brittannië. Die 16^e juli vaardigde Hitler zijn Führerweisung No.16 (bevel van de leider no.16) uit om de voorbereidingen te starten voor een invasie van Engeland (Unternehmen Seelöwe, Operatie Zeeleeuw). De Kriegsmarine (Duitse marine) bezat echter geen geschikte schepen om een landing te kunnen uitvoeren en vorderde talloze binnenvaartschepen en kustvaarders om deze

De vloeistofgekoelde BMW 6U motor.
Aandrijving van de eerste veren

om te bouwen tot landingschepen. De ombouw vorderde echter te traag in de ogen van *Generalfeldmarschall* Walther von Brauchitsch, die was aangewezen om de voorbereidingen van Operatie Zeeleeuw te leiden. Hij gaf daarom opdracht om een zeevaardig landingsvaartuig voor het leger te ontwerpen. De opdracht werd gegeven aan het *Pionierbattailon 47* van het VIIe Leger. Het bataljon werd daarop verplaatst naar het Cotentin schiereiland in Normandië. Vandaaruit werd de Franse kust afgestroopt naar materialen die bruikbaar zouden zijn voor de constructie van vlotten, pontveren of landingsvaartuigen. Daarbij werden ook de Potez vliegtuigfabrieken in Sartrouville en Meaulte aangedaan. Deze werden juist bezocht door *Major* Fritz Siebel, eigenaar van de *Siebel Flugzeugwerke* in Halle, om deze fabrieken voor de Duitse oorlogsindustrie in te zetten. Een *Oberstleutnant* (luitenant-kolonel) van *Pionierbattailon 47* verzocht Siebel om een aanwezige grote voorraad lege olievaten te mogen gebruiken voor dit doel. Siebel stemde toe maar zijn interesse in landingsvaartuigen was daardoor gewekt en hij werd uitgenodigd om een beproeving van geïmproviseerde vaartuigen bij te wonen. Hieronder bevonden

zich vaartuigen van lege wijn- en olievaten, met kapok gevulde zakken, canvasboten, drijvende brugpontons, maar ook gesleepte aken³. Twee brugpontons, gekoppeld door een dek, leken veelbelovend voor het vervoer van voertuigen en geschut. Tijdens de nabespreking stelde Siebel voor de getoonde aken te voorzien van vliegtuigmotoren met propellers om ze zo zelfstandig op de kust te kunnen zetten.

De *Luftwaffe* was zelf ook op zoek naar geschikte vaartuigen om de invasievloot met afweergeschut te kunnen beschermen tegen lucht- en grondaanvallen en benoemde Siebel – inmiddels gepromoveerd tot *Oberst* (kolonel) – om de voorbereidingen hiertoe te leiden. Nog in juli 1940 begon hij met de ombouw van een veerpont van de pioniers, bestaande uit een dek over twee pontons, het zogenaamde *Pioniergerät*. Dit catamaran-achtige vaartuig werd in opdracht van Siebel voorzien van een verouderde watergekoelde 750pk BMW 6U vliegtuigmotor die een propeller aandreef. Het catamaranprincipe werd aanvaard door de *Luftwaffe* en Siebel kreeg zijn eigen *Sonderkommando Siebel* voor de organisatie van de productie van deze vaartuigen.

De eerste tests van het *Pioniergerät* met een vliegtuigmotor waren niet indrukwekkend. Maar door enkele aanpassingen werd het aanmerkelijk verbeterd. Deze verbeterde versie werd aangedreven door drie van deze BMW-motoren. Bovendien bezat het in elke ponton een waterschroef aangedreven door een vrachtwagenmotor. In deze uitvoering kreeg het vaartuig de naam “*schwere Siebel-Fähre*”. Latere modellen kregen alleen waterschroeven die werden aangedreven door twee Ford V-8 motoren van 300 pk elk. De eerste

serieproductie van deze *Siebel-Fähre* begon in september 1940 in Antwerpen. Het geheel werd zodanig gebouwd dat de *Fähre* demontabel was en per spoor verplaatst kon worden. Schietproeven met twee opgebouwde stukken 88mm Flak 18 waren zo succesvol dat het vaartuig geschikt voor inzet bij Operatie Zeeleeuw werd bevonden.

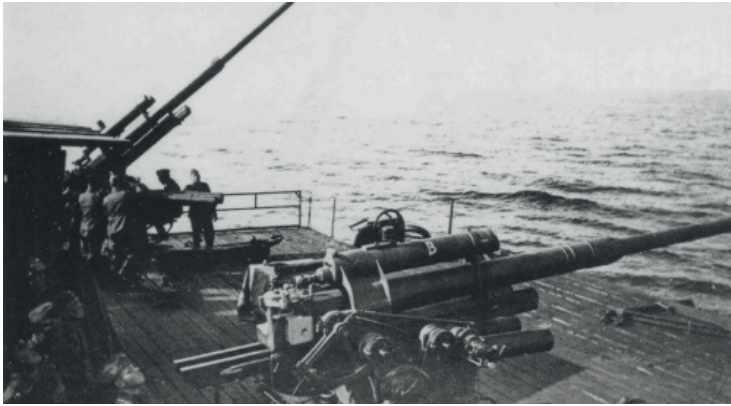
Het lag in de bedoeling dat, tijdens Operatie Zeeleeuw, de invasievloot beschermd zou worden door zware en lichte Flak van de *Luftwaffe* geplaatst op de *Siebel-Fähre* die met de vloot mee zou optrekken naar de Engelse stranden. Intussen was *Soko Siebel*, met een sterkte van 300 man, van Antwerpen naar Rotterdam verplaatst waar, onder andere bij de Rotterdamse Droogdok Maatschappij (RDM), de productie verder ging. De RDM schakelde hierbij een groot aantal kleinere werven in ons land in, voornamelijk in de westelijke provincies en Groningen. De staf van *Soko Siebel* betrok kantoor op de eerste verdieping van het Unilevergebouw in Rotterdam en betrok aan de Waalhaven een groot maga-

zijn voor onderdelen en aan de Coolhaven werden de BMW-vliegtuigmotoren getest voor de inbouw. Ook nadat in oktober 1940 Operatie Zeeleeuw min of meer was afgelast besloot de *Luftwaffe* de productie van *Siebel-Fähre* voor te zetten voor inzet op andere fronten en een verdere order voor 125 stuks werd geplaatst. Tegen deze extra productie protesteerde het *Oberkommando der Marine* die dit als een inbreuk op haar terrein zag en eiste de annulering van deze opdracht. De oppercommando's van de luchtmacht en het leger stelden echter dat de *Siebel-Fähre* een pionier-vaartuig was en daarmee buiten de competentie van de marine viel en verhoogden de order met nog eens vijftig veren.

In april 1941 verplaatste *Soko Siebel*, een vijftal *Fähren*, monteurs en enkele werkplaatsspecialisten naar Constanza in Roemenië. De verplaatsing gold ter voorbereiding voor ondersteuning in de Zwarte Zee tijdens Operatie Barbarossa, de Duitse inval in de Sovjet Unie. Dit zou als *Lufwaffen-Fährenflotille I* worden ingezet in hoofdzaak voor transporten

De SF 24 was een van de eerste uitvoeringen van de *Soko Fähre* type 40F

Een Flak Fähre kon tot 4 88mm kanonnen voeren.

Een gecamoufleerde Siebel Fähre op het Ladoga Meer.

in de noordelijke Zwarte Zee en in de Zee van Azov. Voor dit doel konden de *Fähren* tussen de 60 en 80 ton aan vracht vervoeren. Rond dezelfde tijd in 1941 werd ook een detachement naar Napels geplaatst. Dit detachement groeide in 1942 uit tot 97 veren. Deze werden in hoofdzaak voor transporten tussen Sicilië en Libië ingezet. Later voor transporten tussen Sicilië en Tunesië. Daarmee werden de *Siebel-Fähren* ook in andere strijdtoneelen ingezet. Half juni 1941 vorderde de legerstaf ook 23 *Fähren* voor gebruik in de Oostzee. Een deel hiervan werd op het Ladogameer bij Leningrad (Sint Petersburg) om de bevoorrading

van de stad door de Russen te blokkeren. Daarmee was het grootste deel van de beschikbare *Siebel-Fähren* door het leger ingezet. Uit het resterende deel stelde de *Luftwaffe Fährenflottilen* samen die als Flak-vaartuigen werden ingezet tussen de Kanaaleilanden, Sint Malo, Brest en Sint Nazaire. Organisatorisch waren deze *Fährenflottilen* verantwoordig verschuldigd aan het *Luftgau-Kommando Belgien/Nordfrankreich* in Brussel.

Per 1 augustus 1943 werd in een nieuwe *Kriegsstärkenachweisung (K.St.N.)* bevolen dat *Soko Siebel* gedeeld diende te worden. De *Luftwaffen-Fährenflottilen* werden als *Landungs-Flottilen* aan de

Kriegsmarine overgedragen. De bij de marine en pionieren ingedeelde werkplaats- en motorenhersteleenheden bleven de verantwoordelijkheid van de *Luftwaffe*. Deze vielen nu onder *Soko Fähre*, nog steeds geleid door *Oberst Friedrich Wilhelm Siebel*.

Intussen was de oorlogssituatie aan het westelijke front veranderd en lanceerden de geallieerden meerdere commandoraids op de Franse kust. Daarvan was de aanval op Dieppe (*Operation Jubilee*) de grootste. Het Duitse opperbevel besefte terdege dat bij een mogelijke invasie de Europese kust moeilijk verdedigd kon worden. Het Duitse leger vreesde luchtladingen in de open ruimten van de vliegvelden achter de duinen en ook het regeringsapparaat en meerdere staven voelden zich niet veilig meer en werden naar het midden en oosten van het land verplaatst. Het leger dat vreesde, dat ingeval van een invasie, grote aantallen niet getrainde militairen in de weg zouden lopen, steunden dergelijke verplaatsingen. In de loop van 1943 besloot de staf van *Soko Fähre* dat alle, niet direct noodzakelijke, eenheden ook verplaatst dienden te worden. Op deze wijze kwam ook het materiaal en onderdelen magazijn van *Soko Fähre* naar Helmond. Het verblijf van dit onderdeel van de Duitse luchtmacht duurde tot begin september 1944. Op 5 september 1944 kregen alle *Luftwaffe* onderdelen in het zuiden van ons land opdracht zich te verplaatsen naar het oosten. De Rotterdamse en Antwerpse staven van *Soko Fähre* gingen naar Enschede, het Helmondse *Hauptlager* vertrok naar Wezel. Waarmee een eind was gekomen aan het verblijf van *Soko Fähre* in Helmond.

Noten:

- 1 Een R-verrichting (*Rüstungsleistung*, ook wel *Reguläre Leistung*) was een dienstverlening aan een instantie van de Duitse bezetter, veelal het leger. De rekening voor deze verrichting diende, voorzien van een stempel of handtekening en het veldpostnummer van het betreffende onderdeel, worden gezonden aan de gemeente waarin de verrichting was verricht. Deze zond de verzamelde rekeningen aan de *Oberzahlmeister* van de *Wehrmachtkommandantur* waaronder de gemeente ressorteerde. Voor Helmond was dit de *Wehrmachtkommandantur* te Eindhoven. Na goedkeuring werd het bedrag overgemaakt op de rekening van de gemeente die vervolgens zorg droeg voor de betaling aan de dienstverlener.
- 2 Het veldpostnummer (*Feldpostnummer*) was het identificatienummer van een militaire eenheid ten behoeve van de postverzending van en naar de betreffende eenheid. Omdat slechts de naam van de geadresseerde en het veldpostnummer op een veldpoststuk hoefde te worden vermeld was het ook een zaak van veiligheid. Hierdoor bleef onduidelijk welk onderdeel zich op een bepaalde locatie bevond.
- 3 Gesleepte ongemotoriseerde rivieraken waren niet ongewoon in die dagen. Het merendeel van de binnenvaartvrachtschepen voor, in en direct na de oorlog, werd getrokken door een sleepboot. De aken werden verbouwd te worden tot landingsvaartuig door ze te voorzien van een wegklapbare boeg en brede ontladplank voor het in- en ontschepen van infanteristen of voertuigen.

Bronnen:

- Regionaal Historisch Centrum Eindhoven, Archief Helmond, Inventaris 248 Gemeentesecretarie, Dozen 1747, 1748 en 1750 Duitse vorderingen.
- Kugler, R. *Chronik der amphibischen Verbände der Marine und Luftwaffe 1940-1945*, Speyer, 1985.
- Kugler, R. *Das Landungswesen in Deutschland seit 1900*. Empfingen, 1989
- Schenk, P. & K. Klein, *Deutsche Landungsfahrzeuge*. Berlin, 2011.
- www.wv2.dk/articles/flot.htm

Drossaard D.P. Canisius (1739-ca. 1780),

de grootste vuilik van Helmond

Deel 1

door Sjaak de Waal

Over de Helmondse drossaard Daniël Pieter Canisius zijn slechts schaarse gegevens gepubliceerd. J.J.M. Heeren merkt in zijn *Biographisch Woordenboek van Helmond* uit 1919 op dat Canisius van september 1765 tot juni 1774 drossaard van Helmond is geweest. A.M. Frenken vermeldt in zijn geschiedschrijving van Helmond uit 1928 over hem dat hij van 18 juni 1765 in Helmond verbleef “tot 1774, toen hij wegens malversatiën in zijn officie gepleegd gevangen zou genomen zijn, ware hij niet gevlucht”.

Canisius, een familienaam in het Latijn

Daniël Pieter Canisius behoort tot de protestantse bestuurders en ambtenaren die in Helmond ten gevolge van de politieke ontwikkelingen werden benoemd. In 1660 vaardigden de Staten-Generaal van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden het *Reglement op de politieke reformatie van de Meierij van 's-Hertogenbosch* uit, waarbij definitief werd bepaald dat katholieke inwoners van de bekleding van openbare ambten werden uitgesloten. Desondanks bleven er zo nu en dan, ook bij gebrek aan hervormde kandidaten, katholieken benoemd worden. Niet

zelden waren de hervormden van buiten Helmond en Staats-Brabant afkomstig en waren ze uit opportunistische overwegingen in onze contreien verzeild geraakt. Hoe Daniël Pieter Canisius hier terechtgekomen was en waar hij het aan te danken had dat hij tot drossaard werd aangesteld, is door mij niet onderzocht. Hij heeft hoe dan ook hier geen tastbare herinnering van zijn aanwezigheid achtergelaten. Wie zou denken dat de bekende voormalige Canisiuschool in Helmond naar deze drossaard was genoemd, heeft het mis. Die jongensschool, sinds eind jaren twintig van de vorige eeuw gevestigd in de Molenstraat op de plaats waar zich tegen-

woordig het pand met M3 Mondzorg Helmond bevindt en later verplaatst naar het gebied van de parkeergarage Doorneind, ontleende haar naam aan de heilige Petrus Canisius (1521-1597), een Nijmeegse theoloog en de eerste Nederlandse jezuïet. Alleen zijn familienaam had de Helmondse drossaard met de naamgever van die in 1980 gesloopte school gemeen. Canisius is de Latijnse verbuiging van Canis/Kanis (*canis* betekent ‘hond’). Petrus Canisius komt men soms tegen als *Peter de Hondt*. Bij de familienaam Canisius kan men voorts denken aan het bedrijf bij het dorp Schinnen in Zuid-Limburg dat onder andere de fameuze rinse appelstroop produceert. In de Nederlandse Familienamenbank van het Amsterdamse Meertens Instituut

wordt onder Canisius naar verschillende Nederlandse varianten van die familienaam verwezen, zoals Hun(d)tgens, Hundgens of Huntjens, waaruit het verband met *canis-hond* duidelijk blijkt. De genoemde namenbank vermeldt ook dat ons land in de jaren 1947 en 2007 respectievelijk 106 en 155 personen met de familienaam Canisius telde. Die naamdragers waren voor het merendeel in Zuid-Limburg gesignaleerd.

Zeeuwse voorouders

Daniël Pieter Canisius werd in de Zeeuwse stad Goes geboren, waar hij op 27 maart 1739 is gedoopt als zoon van majoor Johan Canisius en Kornelia Zommerzee (elders ook gespeld als: Zomerzee, Sommerse(e) e.d.). Voorouders

van Johan Canisius van vaderszijde oefenden het beroep van schoolmeester en secretaris uit. Een mogelijke voorvader, Raphaël Canisius, in 1583 schoolmeester in Arnemuiden, is ook omschreven als Raphaël de Hond.

*Helmond, Molenstraat, voorgevel voormalige Canisiuschool. De school werd vernoemd naar de katholieke heilige Petrus Canisius.
(bron: RHCe, 0105074, fotograaf: J.H.C. Hegeman)*

De vader van de Helmondse drossaard was op 6 april 1704 gedoopt in Zierikzee als zoon van Daniël Canisius, landmeester van Schouwen, en Petronella van Rosevelt. Na in verschillende legeronderdelen en rangen gediend te hebben, werd Johan Canisius uiteindelijk bevorderd tot kolonel. Cornelia Zommerzee, de moeder van de Helmondse drossaard, was zijn derde vrouw. Eerst trouwde Johan Canisius in 1727 met Helena Cornelia Kempe (1707-1731) in Zonnemaire op Schouwen-Duiveland en vervolgens in 1733 met Susanna de Vos (1710-????) in Zierikzee. Uit zijn eerste huwelijk, met H.C. Kempe, was al een zoon Daniël Pieter Canisius geboren en op 29 februari 1728 gedoopt in Fort Lillo aan de oever van de Schelde ten noorden van Antwerpen. Dit kind is maar een paar maanden in leven gebleven.

De moeder van de Helmondse drossaard was vóór haar huwelijk met Johan

Canisius in 1739 weduwe van Johannes van Steelant Johansz. (1701-1734). Deze Johannes van Steelant had, totdat hij met Cornelia Sommerzee Nicolaasd. trouwde, ook al twee huwelijken achter de rug, namelijk in 1727 met Johanna Elisabeth de Geer (1708-1728) in Utrecht en in 1728 met Johanna Geertrijda Gerlag (1707-1733) in Middelburg. Een zekere Reinier Boibet vervaardigde voor Johannes van Steelant en Cornelia Zommerzee destijds een “Meizang, ter bruiloft van den Ed. Heer Johannes van Steeland en de Ed. Jonkvrouwe Cornelia Zoomerzee, getrouwt binnen Goes in Zeeland op den 19en van bloemaant 1734”. Het eind van deze lange “meizang” bevat een nogal gezochte toespeling op de naam van de bruid, waar de dichter wenst dat het huwelijk de minnenden zal mogen brengen “in een *zommerzee* om zoo elkanders hart te laven”. Lang hebben zij elkaars hart helaas niet kunnen laven, want aan het derde huwelijk van

Johannes van Steelant kwam na ruim vier maanden al een einde, toen hij op 28 september 1734 in Goes overleed.

Cornelia Zommerzee, die in november 1714 was geboren, trad hierna in het huwelijk met de militair Johan Canisius. Zij werden de ouders van Daniël Pieter Canisius, de latere drossaard van Helmond. De familie Canisius behoorde in Goes tot de elite, de notabelen van de stad. Dat is na te gaan aan de hand van het informatieve historisch overzicht *Goes in de 18^e eeuw*, dat via een website op internet geraadpleegd kan worden en waar met een zoekfunctie allerlei bijzonderheden uit de geschiedenis van deze Zeeuwse stad op Zuid-Beveland zijn op te sporen. In dat overzicht figureren leden van de familie zoals mr. Daniël Canisius, Cornelis Canisius, mr. Willem Canisius, Marinus Canisius en Marinus Willem Canisius. Zij hebben in Goes respectabele functies bekleed, bijvoorbeeld als raad, schepenen, burgemeester, ontvanger van de 100^e of 200^e penning, stadsdokter, stadsdirecteur, deken van het schuttersgilde, buitenregent van het weeshuis of van het gasthuis, pensionaris-honoraire, schoolopziener, curator van de Latijnse school, kerkmeester of ouderling. In een vacature van regentes van het arm- en weeshuis werd Adriana Clasina Canisius (Goes, 1740-Dordrecht, 1825) benoemd. Deze jongere zus van de Helmondse drossaard was de echtgenote van stadsdokter Coenraat Coenraats en na diens overlijden sinds 1781 de echtgenote van predikant J.L. Lotichius. Adriana Clasina Canisius werd in 1789 nog regentes van het gasthuis in haar woonplaats. De status van de familie is ook af te leiden uit het feit dat Cornelia Zommerzee, de moeder van de Helmondse drossaard,

in 1744 in het koor van de Grote Kerk in Goes werd begraven en dat de doodsklok tijdens die plechtigheid gedurende anderhalf uur werd geluid. Zoals in juli 1773, toen Coenraat Coenraats, stadsdokter van Goes en zwager van de Helmondse drossaard, in de Wandelkerk van zijn woonplaats werd begraven terwijl de doodsklok eveneens anderhalf uur lang over de stad beierde.

Drossaard van Helmond

Daniël Pieter Canisius trad in het huwelijk met Susanna Sterk of Sterck, een dochter van de predikant van Heeze. De ondertrouw had plaats in Heeze op 8 juli 1766, de trouw in Waalre op 29 juli 1766. Het echtpaar kreeg een zoon, Johan Cornelius Canisius, gedoopt in Helmond op 25 december 1767. Getuigen bij deze doop waren Coenraat Coenraats en zijn vrouw Adriana Clasina Canisius, beiden uit Goes, de zwager en de zus van de vader van het kind.

Een drossaard of drost, vóór het einde van de zeventiende eeuw hier schout geheten, was tijdens het ancien régime een belangrijke functionaris in de plaatselijke gemeenschap. Petrus van Brussel (Helmond, 1764-Helmond, 1844) was de laatste drossaard van Helmond. Zijn functie veranderde op 1 maart 1803 van naam. De schout, later drossaard, was de vertegenwoordiger van de plaatselijke heer, door wie hij ook was aangesteld. Hij zat als verantwoordelijke voor de openbare orde en veiligheid het college van schepenen voor en hij had in criminele zaken de taak om recht te vorderen, zoals de officier van justitie tegenwoordig ook doet. De schepenen spraken het vonnis uit, dat vervolgens onder verantwoordelijkheid van de schout of drossaard

Gezicht op de stad Goes, met Westpoort, omstreeks 1750. De familie van de in Goes geboren Helmondse drossaard D.P. Canisius behoorde tot de notabele inwoners van deze stad. (bron: www.goes18e-eeuw.nl)

moest worden uitgevoerd. Ook waakte hij tegen de aantasting van de heerlijke rechten. Daniël Pieter Canisius is in juni of september 1765 tot drossaard van Helmond aangesteld. Dat was op de jeugdige leeftijd van 26 jaar. De stad Helmond telde destijds zo'n 2500 inwoners, aanzienlijk minder dan bijvoorbeeld de ongeveer 3000 inwoners van de gemeente Stiphout bij haar samenvoeging in 1968 met de gemeente Helmond.

Het geïnventariseerde oud-rechterlijk archief of schepenbankarchief van Helmond (1396-1810) bevat beschrijvingen van civiele en criminele procesdossiers. De naam van drossaard D.P. Canisius komt in genoemde inventaris nagenoeg alleen voor in de beschrijvingen van enkele criminele procedures van dit archief, waar hij uit hoofde van zijn functie bij betrokken was. Er zijn echter ook processen gevoerd waarin drossaard D.P. Canisius als particulier persoon partij was. Stukken van zo'n procedure zijn te vinden in de archieven van de Raad van Brabant. De beschrijving van het bedoelde dossier in de inventaris van de archieven van de Raad van Brabant luidt als volgt: *CANISIUS, Daniel Pieter -, drossaard van Helmond, betreft strafbare handelingen ten opzichte van de wegens incest in hechtenis genomen Biertempel, Johan Godard -, (c. 1774).*

De stukken van deze procedure zijn niet door mij onderzocht. Wellicht baseerde de in het begin van dit artikel genoemde geschiedschrijver over Helmond, A.M. Frenken, zijn bewering over een dreigende gevangenneming van de uit Helmond gevluchte drossaard Canisius wegens in zijn ambt gepleegde "malversatiën" op de bovenge-

noemde zaak. Uit het geruchtmakende proces tegen de Helmondse schepen J.G. Biertempel, van Zeeuwse afkomst, blijkt dat de verdachte in 1774 incest had gepleegd met zijn dochter. Deze was zwanger geworden van haar vader en had een zoon ter wereld gebracht. Vader J.G. Biertempel werd gearresteerd en in de kasteelgevangenis van Helmond opgesloten. Er ontstond een meningsverschil over de vraag welke rechtbank bevoegd was om over deze zaak te oordelen. Uiteindelijk kwam de zaak voor de Staatse Raad van Brabant, die destijds gevestigd was in Den Haag. De Helmondse schepen J.G. Biertempel werd nu overgebracht van de plaatselijke kasteelgevangenis naar de Haagse Gevangenpoort. De Raad van Brabant velde tegen Biertempel op 1 augustus 1774 een doodvonnis. Hij is kort daarna in Den Haag geëxecuteerd.

Een zaak van belediging

In het oud-rechterlijk archief of schepenbankarchief van Helmond (1396-1810) bevindt zich een crimineel procesdossier uit de jaren 1771-1772 van een zaak over belediging ofwel "injurie" tussen Daniël Pieter Canisius en Pieter van Moorsel in Helmond. Deze laatste was een koopman. Hij had de drie molens van de heer van Helmond gepacht in de periode 1769-1778, welke molens dwangmolens waren. Het wilde zeggen dat alle inwoners van de heerlijkheid verplicht waren om hun graan door die molens en geen andere te laten malen. Doctor Pieter van Moorsel (Eindhoven, 1712-Maarheeze, 1793), de zoon van een Eindhovense koopman in lijnwaden, was op 10 mei 1739 getrouwd met Elisabeth van Hoeck uit Helmond, waar negen kinderen van dit echtpaar zouden

worden gedoopt. Van Moorsel werd in 1772 eigenaar van het onder Maarheeze gelegen landgoed Hugten. Een van zijn zonen was de bekende strijdbare patriot mr. Henricus van Moorsel (Helmond, 1757-Heeze, 1830). Deze had gestudeerd in Leuven en Leiden, werd advocaat in Helmond en was enkele jaren drossaard van Gemert. Vanwege zijn politieke activiteiten zag hij zich genooddaakt om te vluchten. Hij verbleef kort in de Noord-Franse stad Béthune (departement Pas-de-Calais) en werd vervolgens secretaris van de stad Duinkerken. Na de revolutie vestigde hij zich als notaris in Heeze, waar hij gemeentesecretaris en enige tijd schout was. Henricus van Moorsel is ook Representant van het Volk van Bataafs Brabant en lid van het Hof van Justitie over Bataafs Brabant geweest.

Molenaar Pieter van Moorsel had zich bij de drossaard beklaagd over Diederik Huygens, inwoner van de heerlijkheid Helmond. Deze liet zijn graan in Aarle malen bij Adam Swinkels. Maar in plaats van hiertegen op te treden, wat de drossaard aan de molenaar beloofd had, liet hij Huygens zijn gang gaan. De drossaard speelde een dubbelrol. Hij rekende zelfs het meel met Adam Swinkels af. In een voor de Helmondse schepenen afgelegde verklaring van 1 juni 1772 lezen we dat drossaard Canisius anderhalf jaar eerder een bezoek had gebracht aan molenaar Van Moorsel, waar toen was vastgesteld dat Huygens in overtreding was, "*also de molens van Helmond dwangmolens waaren, dus niemant meel van buyten mogt inbrengen*". De molenaar zou het de drossaard met betrouwbare stukken bewijzen.

Gezicht op Helmond, getekend door J. Meijer, gezien vanaf de Smalstraat. Rechts de molen van Van Stekelenburg in de Molenstraat ter plaatse ongeveer waar zich tegenwoordig de moskee bevindt. De molen heeft als opvolger van de dwang- of banmolen van de heer van Helmond in de periode 1884-1954 daar gestaan. Links van de molen is het gebouw van de Rijks-HBS in de Molenstraat zichtbaar (waar de tekenaar leraar Nederlands was van ca. 1890 tot ca. 1925) en helemaal links de Sint-Lambertuskerk. (bron: RHCE, 0175069)

Canisius had destijds aan Van Moorsel geantwoord: *“Indien sulks waar is en den heere requirant (= Diederik Huygens) sulks weet, soo doet hij als een schurk en dan moeten wij er te saamen op passen”*. Diederik Huygens waren deze uitlatingen van Canisius ter ore gekomen. Hij had de drossaard om opheldering gevraagd. Canisius ontkende echter Huygens in een negatief daglicht te hebben gesteld. Hij merkte op dat hij *“tot heeden toe geen de minste bewijzen weet off door imant sijn ter hand gesteld dat de molens alhier dwangmolens zoude wezen”*. De drossaard beweerde dat hij *“menigmaalen, dog tevergeefs, ten huylze van hem, Pieter van Moorsel, is geweest teneinde die beweyzen van hem te bekoomen”*. Canisius zag daarom niet in wat Huygens verkeerd zou hebben gedaan.

Op de avond van 9 mei 1771 kwam het conflict rond acht uur voor het Helmondse stadhuis tot uitbarsting. Van Moorsel was er toen met andere inwoners, onder wie Diederik Huygens, aanwezig. De molenaar sprak Huygens aan op zijn achterbaks gedrag en zijn ontduiken van de regels met de woorden: *“Wat reeden hebt gij dat ge altijd agter mijn rug gaat blameeren en de luyde opstoocken om met hun koorn naer buyten te gaan? Maer als gij wat te zeggen hebt, dan zegt het in mijn presentie. Ik ben nu hier, dan kan ik mij defendeeren!”* Huygens vroeg aan Van Moorsel waar hij die informatie over dat gedrag vandaan had. Van Moorsel antwoordde: van de drossaard, die hem onder meer gezegd had dat Huygens “een schoelje” was. De drossaard, die ambtshalve in het stadhuis aanwezig was geweest wegens de verkoop van de vaste goederen van de erfgenamen van de weduwe van Hendrik van Geldrop, was intussen naar buiten gekomen en stond in de deur van het stadhuis naar

deze woordenwisseling te luisteren. Van Moorsel wendde zich nu tot drossaard Canisius en vroeg hem: *“Mijnheer drost, hebt gij mij niet gezeid dat Huygens een schoelje en slegt kaerel is?”* De drossaard ontkende het gezegde echter met de woorden: *“Dat lieg je!”* Waarop Van Moorsel furieus reageerde: *“Gij bent maer een vuylik en geen schup onder uw klooten waerd.”* En hij voegde eraan toe: *“dat hij niet waerd was drost te zijn en dat er nooyt grooter vuylik dan hij in Helmond was geweest”*.

Een eis voor genoegdoening

Drossaard Canisius liet de in het bijzijn van alle aanwezigen geuite grove aantijgingen van molenaar Van Moorsel niet over zijn kant gaan en spande een procedure wegens “injurie” of belediging aan. De op 27 juni 1771 in de schepensbank behandelde eis of aanklacht tegen Van Moorsel was geformuleerd door de bekende, uit Helmond afkomstige, advocaat en politicus mr. Boudewijn Donker Curtius (Helmond, 1746-Den Haag, 1832). Hij was de vader van onder anderen advocaat Dirk Donker Curtius (Den Bosch, 1792-Spa (België), 1864), de latere minister van Justitie. Behalve het feit dat de molenaar als gedaagde de drossaard als eiser bij herhaling voor de grootste vuilik van Helmond had uitgescholden, bevatte de eis ook de beschuldiging, in punt 8, *“dat den ged^{de} (= gedaagde) hem (= de drossaard) een pintje bier, hetwelk hij in de hand had, voor de borst geduud heeft”*. Molenaar Pieter van Moorsel had met andere woorden drossaard Daniël Pieter Canisius als ambtenaar in functie gemolesteerd, wat door de laatste hoog was opgenomen. In verschillende getuigenverklaringen zou naderhand echter aan de beschuldiging dat de gedaagde (de molenaar) op 9 mei

*“Dat hij niet Waerd Was
Drost te Zijn en Dat er
nooyt grooter Vuylik
Dan hij in Helmond Was
gewest.”*

Uit een gerechtelijk verhoor van 2 mei 1772 tijdens het proces tussen drossaard D.P. Canisius en molenaar P. van Moorsel. (bron: RHCE, archief schepensbank Helmond, inv.nr. 3550)

1771 de eiser (de drossaard), terwijl deze een pot bier in de hand had, lijfelijk zou hebben lastiggevallen echter worden getwijfeld. In de gerechtelijke aanzegging of akte van insinuatie, het deurwaardersexploot, van 18 mei 1771, waarin Pieter van Moorsel werd opgeroepen om voor de schepensbank van Helmond te verschijnen, staat over het gebeurde dat drossaard Daniël Pieter Canisius op die bewuste avond van 9 mei 1771, van zijn werk uit het stadhuis komend om naar huis te gaan, in het bijzijn van veel getuigen werd uitgescholden, *“dat hij, Van Moorsel, den ondergeteekende (= D.P. Canisius) aanstonds impertinent heeft staande gehouden en den ondergeteekende tegemoed gevoerd, dat niemand hem, Van Moorsel, ooyt meerder tort hadde aangedaan (tort aandoen = onrecht aandoen, te kort doen) dan den ondergeteekende door het betalen van het meel aan Adam Swinkels; dat den ondergeteekende niet waardig was drossard te zijn; datter nooyt grooter vuilik te Helmond was geweest dan den ondergeteekende”*.

De drossaard eiste via zijn advocaat in dubbel opzicht genoegdoening van de molenaar, “honorabel” en “profitabel”. De gedaagde molenaar zou daartoe op 6 juni 1771 om 10.00 uur voor het college van de Helmondse schepenen

moeten verschijnen, waarbij ook de eiser aanwezig was. De gedaagde moest dan verklaren: allereerst, als honorabele genoegdoening, dat hij de *“injurieuse expressiën en handelwijze onbedagt, kwalijk en ten onregte heeft gedaan, dat het hem van harte leed deed daardoor zodanige enorme laesie (= kwetsing, beschadiging) in de eer van den ondergeteekende te hebben toegebracht, dat hij met ongedekten hoofde dieswegens God, de justitie en den ondergeteekende om excuus is biddende en smeekende”*; vervolgens, als profitabele genoegdoening: *“betalende aan de gereformeerde diaconie-armen dezer stadt eens (= in één keer) de somme van duisend guldens”*.

Molenaar Pieter van Moorsel, de gedaagde, wees de eis van de hand. Hij liet tot zijn verweer getuigen oproepen om door de schepenen verhoord te worden. Daarmee wilde Van Moorsel aantonen dat hij drossaard Daniël Pieter Canisius, de eiser, niet zonder reden voor de grootste vuilik van Helmond had uitgemaakt, met bovendien de verwensing dat hij nog geen schop onder zijn kloten verdiende.

Deel 2 volgt in Helmonds Heem 26, hierin zullen ook de geraadpleegde bronnen worden vermeld.

Jan den Bok

De gemeente Helmond had in de negentiende eeuw voor het politietoezicht, naast een wachtmeester met een zestal marechaussees te paard en een burgerwacht, sinds 1852 ook één gemeentelijke veldwachter. In 1866 werd Jan Willem van Bokhoven in die functie benoemd. Wij kennen hem als Jan den Bok.

Hij was een in Helmond geboren wever van toen 30 jaar oud. Als wever verdiende hij niet veel want het loon van een wever lag in die tijd tussen 63 en 72 cent per dag. Waarschijnlijk betekende deze baan bij de gemeente voor hem een mooie financiële verbetering. Maar die verbetering zat hem niet in het salaris van een veldwachter, want dat was volgens Jan ook maar dertien stuivers per dag. Echter, de premies die een veldwachter ontving bij uitgedeelde boetes vormden een belangrijke extra bron van inkomsten.

Jan den Bok was een grote kerel met een volle baard. Een krijgshaftige figuur. Hij werd gevraagd om veldwachter te worden omdat het gemeentebestuur niet tevreden was over zijn voorganger. Er werd in die tijd namelijk geweldig veel gestroopt en de stropers waren de voorganger van Jan den Bok bijna altijd veel te glad af. Daarom moest er een andere veldwachter komen. Voordat Jan veldwachter was, werd hij de gewiekste en de meest vermaarde stroper van Helmond genoemd. Daarom leek het de hoge heren niet gek om een dergelijke stroper aan te

Jan den Bok op oudere leeftijd. De foto is afkomstig uit het tijdschrift Ach Lieve Tijd, deel 11.

stellen als veldwachter om zo, net zoals je dieven met dieven vangt, te proberen stropers met stropers te vangen.

De andere veldwachter werd bedankt en Jan kwam in diens plaats. Hij kreeg een mooi nieuw veldwachters-tenu met blinkende knopen en zag er veel markanter en veel meer presentabel uit dan zijn voorganger. Hij surveilleerde heel actief en deed geweldig goed zijn best. Jan den Bok was een ijverige en knappe veldwachter en hij maakte veel processen-verbaal van burgers en stropers, wat hem telkens drie gulden premie opleverde. *‘Da moet ook wel, uit erremoei’,* zei Jan *‘want van ’t premiegeld moet m’nen hailingendag komme’*.

Maar de stropers, zijn oude vrienden, behandelde hij heel clement. Want die deelden mee in de premiegelden van drie gulden. Als die voor straf een nacht moesten ‘zitten’ kocht Jan brandewijn en tabak. Die mensen brachten brood met worst, hardgekookte eieren of gedroogde bokking mee en de nacht in het gevang werd heel plezierig doorgebracht. Bij brandende kaarsen werd er samen met Jan gekaart, gelachen, verteld en lekker *gepruufd*. Dat ging een hele tijd goed, maar in 1876 komt bij de gemeente Helmond de eerste klacht binnen. Kastelein Antoon Taabe beschreef toen in een brief aan de gemeenteraad uitgebreid de *‘drunkenschap en brutaligheden’* van de veldwachter, die ’s nachts bij het controleren op sluitingstijd zo dronken was als een maleier.

Het ging wat dat betreft met Jan bergafwaarts. Hij was een heel gemoedelijke vent en versmaadde een borreltje niet. Hij speelde, bij een glaasje bier, kaart met de burgemeester, maar vergat in alle gemoedelijkheid het nodige respect dat hij verschuldigd was tegenover zijn meerdere. Als de burgemeester soms aan Jan opdracht gaf om een wat lastiger karweitje uit te voeren, dan zei Jan in onvervalst Helmonds dialect *‘neie, ’t is nie tegenover m’n deur, Jan duuget nie en Fikske (zijn diensthond) duuget ok nie’*. Er kwamen steeds meer klachten binnen over het alcoholgebruik van Jan den Bok en in juli 1880 schreef de burgemeester van Helmond, ten einde raad, een brief aan de commissaris van de Koning over het gedrag van de veldwachter.

Steeds meer maakte die gebruik van sterke drank en in zijn dronkenschap hoonde, beschimpte en bespotte hij de burgemeester, de wethouders en marechaussee, kortom alle gezagdragers. De gemeente had nog geprobeerd de zaak te verbeteren door een tweede veldwachter aan te stellen. In het begin leek dat te helpen, maar bij de behandeling van het ontslag werd in de gemeenteraad opgemerkt dat men liever één nieuwe flinke politieagent had, dan twee die samen niets uitvoerden. Dat kon zo niet langer en bij besluit van 19 augustus 1880 werd hij door de Commissaris van de Koning als gemeenteveldwachter ontslagen.

Jan den Bok was al tijdens zijn leven een legendarische figuur. Bij de gouden bruiloft van Jan en zijn vrouw Cato in 1912 verscheen er in de Zuid-Willemsvaart een paginagroot artikel in gouddruk, waarin uitvoerig aandacht werd geschonken aan zijn carrière. Tijdens het gouden feest traden o.a. Phileutonia, het Helmonds Muziek Corps en zangvereniging St. Gregorius op en volgens het krantenverslag waren er toen duizenden mensen op de been. Ondanks dat verkeerde Jan den Bok op het eind van zijn leven, in 1925, in redelijk slechte omstandigheden.

Werkverschaffing in Stiphout

Werkverschaffing was in de crisisjaren een methode om langdurige werklozen een nuttige tijdsbesteding te geven. Vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw werden een aantal van deze projecten opgezet. De werkverschaffing leverde werklozen geen echte baan op, maar de getroffen werden hierdoor verplicht om in ploegen ongeschoolde arbeid te verrichten, zoals het onderhoud van paden, wegen of bossen.

De tewerkstellingen waren omstreden omdat het algemeen als een vorm van uitbuiting werd gezien. Het werk was zwaar, de omstandigheden vaak erbarmelijk en

het loon zeer matig. Werklozen die het werk weigerden of zij die het niet konden volhouden, kregen geen steun en werden verwezen naar de armenzorg, hetgeen als beschamend werd beschouwd.

Op de foto een groep werklozen die in 1929 in de Stiphoutse bossen te werk was gesteld. Het land was gehuld in een ernstige economische crisis. Werk was er nauwelijks, armoede heerste. Dat mag blijken uit de kleding van de man in het midden, zijn broek lijkt van een gordijn te zijn gemaakt. Het oogt misschien komisch, maar geeft wel de leefomstandigheden van die tijd aan.

Een foto aangaande de werkverschaffing in de Stiphoutse Bossen. Zittend v.l.n.r.: Hendrik Crooymans, Jan v. d. Zanden, Dorus van Hoof, Tinus Manders, Tinus v. d. Heuvel, Tinus Goossens, Frans v. d. Broeck, Huub Kuypers. Staande: Bert Mulder, Bert Klink, Harrie Vogels, Dorus van Zon, Bernard Wassing, Harrie Schondeberg, Sjef Smit, Sjef van Stiphout, Bertje Verhoeven, Harrie Seime, Marinus van Esdonk, Toon Adriaans, Tinus Eikelmans en Janus van Bree. (Collectie RHCe)

begunstigers

ADMINISTRATIEKANTOOR VAN EKKENDONK
 ADRIAANS WONEN EN WERKEN B.V.
 AUTOBEDRIJF HOEFNAGELS DEALER CITROËN-HYUNDAI
 BLOEMENMAGAZIJN DE SCHUUR
 BROECKX - PRAASTERINK MAKELAARS
 COENEN
 DERISON GROENTE EN FRUIT
 DRIESSEN VERF EN INTERIEUR
 DRUKKERIJ VAN STIPHOUT
 FOTO LAMBERT VAN DE KERKHOF
 IL BORGO HUIS MET DE LUTS
 LUNCHROOM PAUL EN RIET
 MAREIN ORGANIZING
 MOSMAN AUTOSCHADE
 O.M.D. NOTARISSEN
 RABOBANK
 VAN NUENEN RIJWIELHANDEL
 WIJNHUIS HELMOND
 VAN DER WINKEL IJZERWAREN, GEREEDSCHAP, BOUWBESLAG